

Fig. 1. Kirken og kirkegården, set fra sydøst. HJ fot. 1988. - *The church and the churchyard seen from the south-east.*

SÆRSLEV KIRKE

SKIPPINGE HERRED

Kirken er i Roskildebispens jordebog ansat til 12 øre.¹ 1567 talte sognet 48 tiendeydere og var da, hvad det siden har været, *anneks* til Føllenslev.² Indtil slutningen af 1600'erne var patronatsretten kongelig;³ men 22. febr. 1689 blev jus patronatus med kirketiende tilskødet etatsråd Jørgen Elers,⁴ der imidlertid samme år, den 8. maj solgte kirken til assessor i Admiralitetskollegiet Jens Hellegaard til Vognserup.⁵ 18. dec. 1720 afhændede dennes søn rettighederne til stiftsamtmand Frederik Christian Adeler til Dragsholm,⁶ hvorefter tilhørsforholdet var som hovedkirkens, indtil overgangen til selveje fandt sted 12. maj 1910.

Møntfund. Ved udgravning til varmeanlæg 1909 fandtes i sydsiden af langhusets vestligste fag (d.e. det ældste tårn) 407 mønter i en stentøjskrukke foruden adskillige skeletdele og et par sølvspænder (s. 1710).

Mønterne er udelukkende fremmede, hovedsagelig franske og engelske. Den yngste er en engelsk sterling, slået mellem 1351 og -61, hvorfor møntskatten regnes for at være nedgravet ved denne tid.⁷ 1958 fandtes ved harpning af fyld fra gulve i kor og andet fag af langhuset 25 mønter, af hvilke de 19 er danske fra Erik Glipping til Frederik VI, de resterende svenske og tyske hulpenninge samt en lybsk søsling fra 1559? Fundet er på nær en enkelt mønt deponeret ved embedet.⁸

Kirken lå tidligere helt ensomt på en højning i terrænet syd for landsbyen (jfr. fig. 35); men er nu nabo til spredt bebyggelse langs Nykøbingvej mellem Særslev og Snertinge. Kirkegården

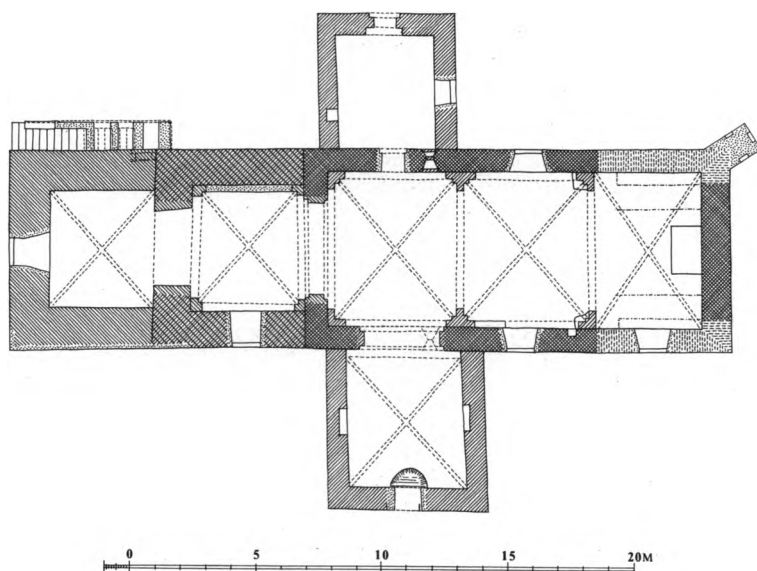

Fig. 2. Plan. 1:300. Målt af Aage Herløw, suppleret 1958 og tegnet 1988 af Marianne Nielsen. Signaturforklaring s. 9. - Ground-plan. Key on p. 9.

har til dels bevaret gamle grænser mod nord og vest, mens den er udvidet mod syd 1854 og 1919 på det østover faldende terræn.⁹

Kirkegårdens hegn og indgange. Den ældre del hegnes af hvidtede, teglhængte mure, mens det yngste afsnit skærmes af levende hegn, hovedsagelig birk, elm og syren. En kort strækning af nordmurens østligste del er opført af munkesten over høj markstenssyld og stammer muligvis fra senmiddelalderen, hvorimod resten af denne side senere er fornyet i flere omgange. Også vestmuren, umiddelbart nord for indgangen, synes at være af betydelig ælde. Materialet er her overvejende marksten. Den resterende del af denne side er af kløvsten, svarende til søndre hegnsmur og muligvis jævngammel med udvidelsen 1854.¹⁰

1663 opsattes seks favne ringmur, mens 48/4 favne repareredes og fik pålagt tagsten. Efter provstens befaling tog man materialerne fra kirkeladen, der få år senere fjernedes (jfr. ndf.). Den del af laden, der lå i flugt med ringmuren bibeholdtes som en del af hegnet, udstyret med »under- og oversten« (munke og nonner) fra Daniel Pottmager i Holbæk.¹¹

Hovedindgangen i vest består af en køreport,

flankeret af fodgængerlåger (kun den nordre i brug). Åbningerne lukkes af hvidmalede trætrekmefløje, ophængt i murede piller. Sidstnævnte, der 1895 stod med pyramidespir,¹² er senere ommuret med små sadeltage.¹³ En hvidmalet trætrekmelåge i sydvest ved ligkapellet ønskedes 1938 indsat.¹⁴ - I forbindelse med kirkeladens nedbrydning blændede man en $\dagger$ låge her. 1668 omtales $\dagger$ låger i syd og i nord.¹¹

Inden for nord- og vestmuren står en række elme og ahorntræer, af hvilke sidstnævnte flankerer hovedindgangen og antagelig går tilbage til århundredskiftet, da man ville erstatte eksisterende popler med ahorn.

Bygninger m.v. på kirkegården. Ligkapellet i det sydvestre hjørne er formentlig fra o. 1900.¹⁵ Den hvidkalkede, teglhængte bygning har kamtakke gavle mod nord og syd. Portalen i nord er fladbuet og kronet af korsblændning i taggavlen. Rummet belyset af to spidsbuede støbejerns vin duer i østre sidemur.

Et *nødtørftshus* uden for nordmurens østre ende er formentlig rejst i 1900'ernes første fjerdedel. - En *kirkelade*, der var hængt med munke-tegl blev 1666 vurderet og herefter nedbrudt.¹¹

En *$\dagger$ brolægning*, anlagt i århundredets første

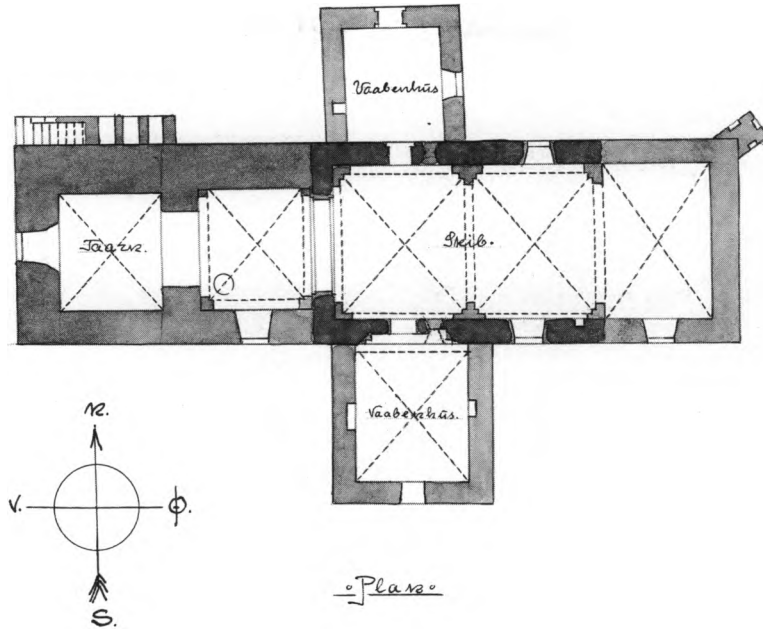

Fig. 3. Plan. 1:300. Målt af Aage H. Mathiesen 1895. - Ground-plan.

årti, erstattedes i 1950'erne af dræn, med ral.

BYGNING

Kirken er et langhus, hvis midterparti udgøres af den ældste stenkirkes skib, muligvis opført i 1100'rne. Hertil er tidligt føjet et endnu i middelalderen nedskåret tårn, der nu indgår som langhusets vestligste fag, mens østafslutningen er en beskeden udvidelse af det oprindelige kor, muligvis gennemført så sent som o. 1625. I senmiddelalderen opførtes et nyt tårn i vest samt våbenhus i nord og kapel (nu præsteværelse) i syd. Orienteringen afviger lidt mod syd.

Ved en arkæologisk undersøgelse 1958 påvistes levninger af det ældste $\uparrow$ kor (fig. 12) med flankemure, sat af marksten i 93 cm.s bredde. Murresterne kunne følges til revner i østvæggen, som tydede på, at dele af den gamle gavlstår indkapslet i den nuværende; udvendig ses imidlertid ingen spor heraf. Triumfgavlens er helt fjernet; dog påvistes i gulvet en rest af det udvendige hjørne i nord mellem kor og skib, hvoraf fremgår, at triumfgavlens bredde svarede til de øvrige mures.¹⁶ Det oprindelige kor har således indvendig fremtrådt som et lille kvadra-

tisk rum med sidelængder på 3,3 - 3,4 m, og man bemærker tillige, at flankemurenes yderside mod sædvane har ligget inden for skibets sidevægge.

Skibets mure er opført af *rå og kløvet kamp*, lagt i nogenlunde regelmæssige skifter mellem hjørnekvadere, der kun er bevaret i vest. Fra tilbygningernes loftsrum samt på overvæggene ses, at murværket dækkes af grovkornet puds. Murhøjden andrager 5 m, målt ved skibets nordside mellem brolægning og falsgesims.

Norddøren er i brug, men omdannet i 1800'rne, og syddøren er borttaget ved indsættelse af en arkade til kapellet. Af oprindelige detaljer findes nu kun to af *vinduerne*, umiddelbart øst for dørstederne. Begge er blændet ved hvælvslagningen, men delvis synlige fra loftsrummene. Bedst bevaret er nordvinduet, der fra våbenhuset fremtræder som en slank åbning med dimensionerne 146 x 54 cm i murflugten; den indre bredde er ca. 70 cm, mens lysningen, ca. 113 x 25 cm, er blændet med rejste munkesten mod våbenhuset.¹⁷ I syd, hvor noget af pudslaget er faldet ned, ses at bueslaget er sat af delvis kileformede marksten. Her måles ca. 55 cm mellem issepunktet og bjælkehullernes underside.

Fig. 4. Kalkmalerier o. 1300-50 på skibets nordvæg over hvælvet (s. 1696f.). I den ombyggede murkrone ses huller efter udtagne loftsbjælker (s. 1688). Marinus Andersen fot. 1958. - *Mural paintings, c. 1300-50, on the north wall of the nave above the vault. Holes left after the removal of the ceiling joists can be seen in the top of the wall, which has been rebuilt.*

Af sidstnævnte fremgår, at skibet oprindeligt har stået med et loft, båret af ti $\dagger$ loftsbjælker med ca. 1 m. s mellemrum. Bjælkerne har været

ca. 16,5 - 18,5 cm brede, og da pudsen er ført helt op til murkronen, har brædderne sandsynligvis hvilet på oversiden. I øvrigt er murkronen omkring bjælkehullerne delvis ommuret med munkesten og kamp (jfr. fig. 4) på et tidspunkt, som ligger efter udsmykningen med kalkmalerier og før hvælvslagningen. - Østligst i skibets sydvæg tæt ved det nedbrudte sidealter ses en *gemmeniche* (sml. fig. 5), 45x40 cm i murflugten og 32 cm dyb; bunden er 143 cm over nuværende gulv.

Ændringer og tilføjelser. Det ældste ($\dagger$)tårn er tilføjet før midten af 1300'rne (jfr. møntfund), men kan være betydelig ældre. En nærmere datering vanskeliggøres, fordi tårnet er skåret ned ved opførelsen af dets afløser, og daterende enkeltheder savnes i det bevarede murværk. De svære mure er opført af rå og kløvet kamp i uordentlig skiftegang og har indtil tårnrummets loft stået groft pudset. Denne etageadskillelse repræsenteres muligvis af to bjælkehuller i nordre flankemur, umiddelbart under et afsæt.

To fag *hvælv* er indbygget i skibet, muligvis i 1400'rne. De hviler på falsede vægpiller, der bærer spidse, helstens brede skjold- og gjordbuer, mens ribberne er halvstens. På ældre fotografi (fig. 11) ses, at sviklerne har haft små rektangulære spygat. Murkronens *gesims* af tre skifter munkesten - de to øvre trinvis udkragede kopper - står i blank mur. Den er senest oplagt i forbindelse med hvælvslagningen, men kan også være ældre og samtidig med den ovenfor beskrevne reparation af murkronen.

Våbenhuset, der har fået en mindre forhøjelse er muligvis den ældste tilbygning, rejst uden for den mod landsbyen vendende norddør. Materi-

Fig. 5. Hjørnepille i syd mellem første og andet fag, rejst over rester af ($\dagger$)sidealter ved skibets nedbrudte triumfvæg (s. 1698); *gemmenichen* i sydvegg (s. 1688) er antagelig samtidig med altret og rummer nu alterkande fra Den kongelige Porcelænsfabrik (s. 1701). NE fot. 1987. - *Corner pillar to the south between the first and second bays built upon the remains of a ($\dagger$)side altar by the demolished east wall of the nave; the small niche in the south wall is a cache, probably contemporary with the altar, and now contains a wine jug made by Royal Copenhagen Porcelain.*

Fig. 6. Indre, set mod vest. NE fot. 1980. - *Interior to the west.*

alet er marksten, som ved detaljer og i murenes øvre del erstattes af munkesten i munkeskifte. Flankemurene står med enkelt udkraget skifte som gesims, og taggavlen er glat med fladbuet glug. Fra loftsrummet ses, at gavlen oprindelig har stået med toptinde og musetrappes langs de skrå sider. Senere er påmuret en forhøjelse af munkesten, mens den nuværende kam med fod- og toptinder er eftermiddelalderlig og af små gule sten. Døren har oprindelig været en lavere fladbuet åbning, som er forhøjet ved opsætning af et stik, der følger spejlets bevarede spidsbue. Ansatsen til stikket under det borthuggede spejl påvistes 1961, da døråbningen fornyedes (arkitekt Marinus Andersen); indvendig sidder døren i plankedækket niche. En fladbuet niche i vestvæggen er formentlig oprindelig, mens det brede, fladbuede støbejernsvindue i øst, antagelig stammer fra en restaurering i 1800'ernes anden halvdel. Loftet er hævet, efter at ønske herom fremsattes 1901.¹⁴

I tiden henimod 1500 synes det ældste tårn at

være blevet erstattet af det nuværende, hvis blændingskompositioner svarer til østgavlen på hovedkirkens tårn. Forud for denne tilføjelse er forgængerens skåret ned og tårnrummet inddraget som en hvælvet vestlig forlængelse af skibet. Tidsintervallet og etaperne i denne sengotiske udvidelse og fornyelse kan ikke afgøres med sikkerhed; men det er ikke urimeligt at opfatte dem som led i en samlet kampagne. På den anden side kan det heller ikke udelukkes, at omdannelsen af det gamle tårnrum er sket før nedbrydningen af tårnet.

Omdannelsen af det ældste (†)tårn indebar, at murværket måtte nedtages så meget, at skibets tag kunne føres hen over det resterende, hvis sidemure fik en ny, smallere murkrone med gesims i fortsættelse af skibets. Af østsiden, der også omfattede skibets oprindelige taggavl, fjernes så meget som hensynet til skibets hvælv tillod.¹⁸ Endelig reduceredes vestsiden, der nu skulle bære det nye tårns østmur, til omtrent samme højde som sidemurene.

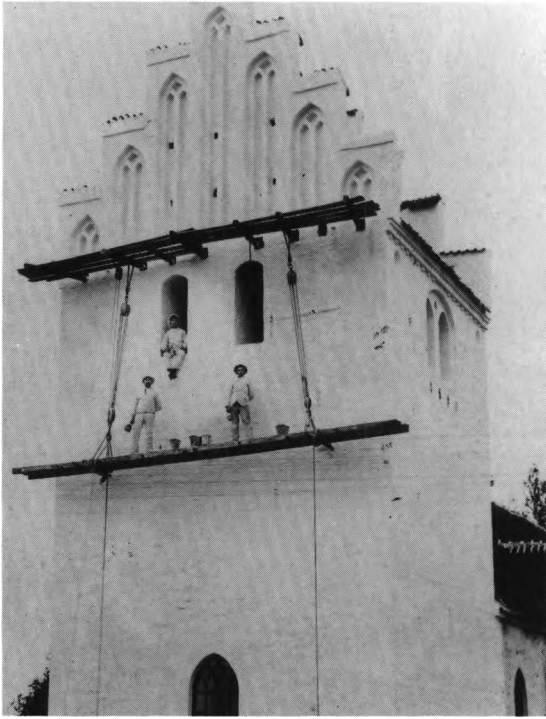

Fig. 7. Hvidtning af tårnets vestside (s. 1691). Fot. fra 1900'ernes første årti. - *Whitewashing the west wall of the tower sometime in the first decade of the 1900s.*

Kirkerummets nye vestfag er sat i forbindelse med skibet ved indmuring af en bred, spidsbuet arkade, falset til begge sider og med enkelt rektantet skifte som kragbånd. Hvælvet hviler på hjørnepiller, der bærer spidse, helstens brede skjoldbuer, af hvilke den nordre er slugt ved en nyere udmuring af skjoldbuefeltet. Ribberne er halvtstens, og der er lette overribber med trinkamme. Arkaden er ældre end hvælvet, hvis skjoldbue delvis griber ind over dets stik. Det akavede forhold kan skyldes de snævre pladsforhold i det gamle tårnrum, kombineret med den omstændighed, at arkaden sidder en anelse forskudt mod syd.

Det nye tårn hviler på en syld af marksten, og samme materiale - genanvendt fra nedbrydningen af forgængerens - er benyttet indtil mellemstokværket og indvendig tillige her. Detaljerne samt tårnets øvre dele er af munkesten i munke-skifte. Tårnrummet forbindes med kirken af en lav, fladbuet arkade med samme rektantede

kragbånd som buen i det udvidede skib. Rummet belyses af et vestvindue, som er omdannet i 1800'erne med ydre spidsbuet støbejernsstel og rundbuet niche mod det indre. Hvælvet hviler på forlæg, også i øst mod det gamle tårn, hvis murværk kan være forsynet med en påmuring. Ribberne er halvtstens brede, og der er lette overribber med trinkamme.

Adgangen til de øvre stokværk er i nord og sker ad et udvendigt muret trappeløb med jerngelænder fra 1861.¹⁴ Oprindelig nåede man formentlig den fladbuede, udvendigt falsede overdør ad en *†fritrappel* af træ. Tilmurede bjælkehuller i flankemurene viser, at det mørke mellemstokværk tidligere har haft et *†gulv* over tårnrummets hvælv. Forbindelsen til kirkens loft er tilvejebragt via en snæver rektangulær åbning.

Klokkestokværket har fladbuede glamhuller undtagen i sydsiden, hvis to svagt tilspidsede åbninger, samlet under fladbuet spejl med top-rude, stammer fra en restaurering 1860.¹⁹ Nord-siden afviger fra de øvrige ved at have tre lyd-

Fig. 8. Våbenhus (s. 1688) og tårn (s. 1690) set fra nordøst. NE fot. 1980. - *Porch and tower seen from the north-east.*

Fig. 9. Ydre, set fra sydøst. NE fot. 1980. - *Exterior seen from the south-east.*

huller, af hvilke det midterste er bredere af hensyn til klokkernes indhejsning; alligevel har man sekundært måttet udvide vangerne foruden. Flankemurene afsluttes med falsgesims, der i syd er nymuret 1977 og erstatter den mere vidtløftige murkrone fra 1860, som ses på ældre fotografier. Taggavlene krones af syv, let brynede kamtakker og har tilsvarende antal spidsbuede højblændinger med stavværksdelt bund som på hovedkirkens østre tårngavl. I gavlenes fod findes de gængse to skifter høje, gennemløbende bomhuller, der ved hjørnerne er skråstillede (jfr. fig. 7 og 8); herover brydes selve gavlblændingerne af yderligere to rækker bomhuller af et skiftes højde.

Kapellet mod syd repræsenterer en ikke usædvanlig kombination af våbenhus og kapelligende tilbygning.²⁰ Senere er tilbygningen delvis afskilret som følge af skiftende funktion som sakristi og våbenhus.²¹ - Bygningen hviler på en

syld af marksten, der også udgør hovedbestanddelen af murværkets nedre dele, hvor adskillige store sten står rejste; herudover er benyttet munkesten i munkeskifte. Flankemurene krones af retkantet gesims over fremspringende savskifte. Taggavlens fod markeres også af et savskifte, og galvtrekanten prydedes oprindeligt af syv vandret falsede høj blændinger under tilsvarende antal kamtakker - en kompositon, som har nydt betydelig udbredelse i Vestsjællands senmiddelalderlige kirkebyggeri. Ved en senere reparation af vestre kam er gavlen imidlertid beskadiget: Kamtakkerne er her skåret væk, blændingernes afdækning ændret og den lave, vestligste blænding udmuret.²² Over den fladbuede dør åbner sig et spidsbuet vindue med støbejernsstel. Begge åbninger er oprindelige, men sekundært ændret. For dørens vedkommende er den ældste vestre vange påvist med ansats til fladbuet stik i samme højde som den nuværende

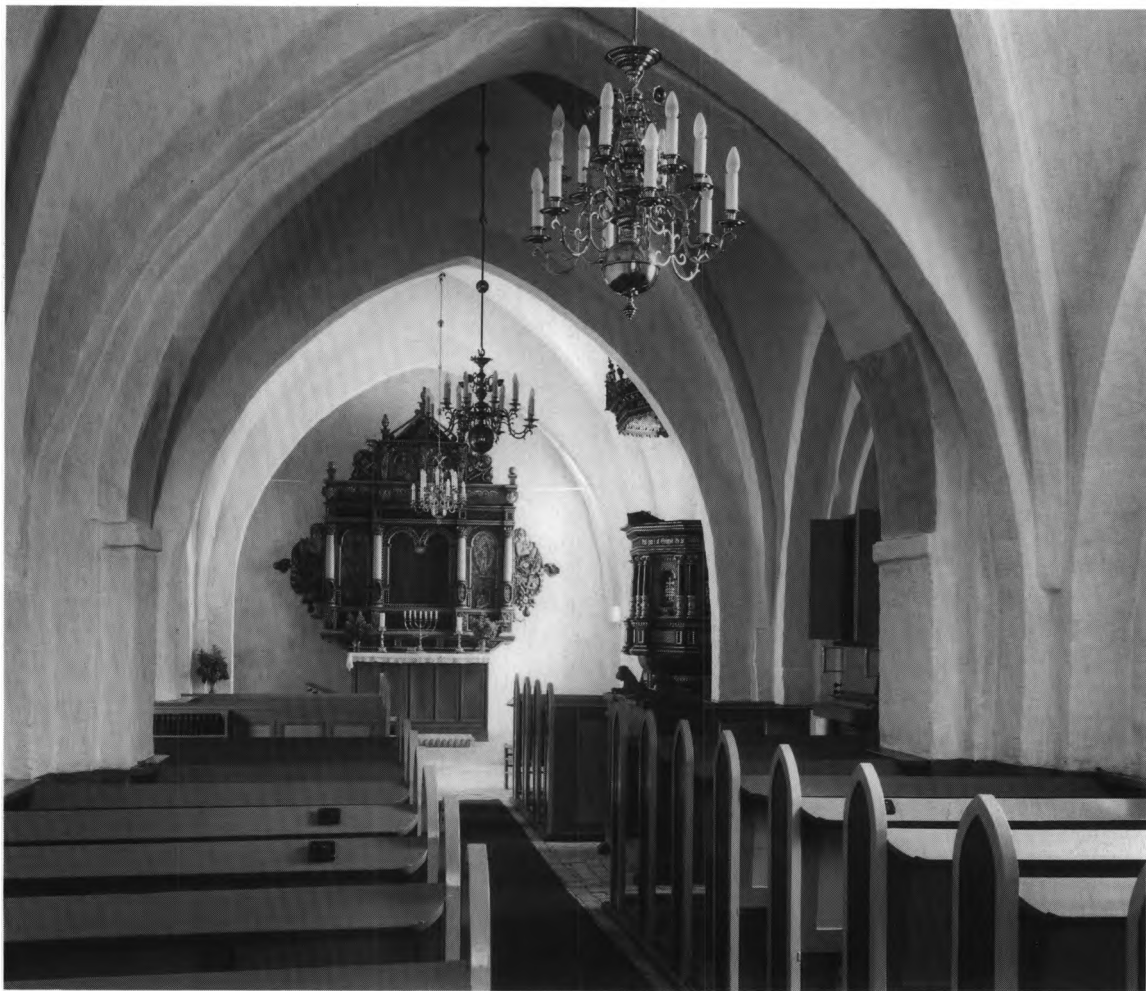

Fig. 10. Indre, set mod øst. NE fot. 1980. - *Interior to the east.*

åbning, der således blot er rykket mod øst.²³ Vinduet, som indvendig er fladrundbuet, repræsenterer antagelig en fornyelse fra 1800'ernes anden del, hvorved belysningen forbedredes.

Kapellets gulvniveau svarer til skibets, men ligger under det senere hævede jordsmon omkring tilbygningen, hvorfor man har opmuret et halvcirkelformet trin inden for døren. Rummet overdækkes af hvælv, hvilende på forlæg undtagen mod kirken, hvor der er muret en svagt tilspidset, helstens bred skjoldbue; ribberne er halvtstens. Flankemurene brydes af slanke, spidsbuede spareblændinger, og forbindelsen til kirkerummet er tilvejebragt ved indsættelse af en bred, fladrundbuet arkade med fals til begge

sider. Før 1895, da rummet tjente som våbenhus (jfr. fig. 3) var arkaden blændet og forsynet med en dør. Ved opstilling af orgel 1923¹⁴ fjernedes skillemuren, og i stedet etableredes et vindfang inden for yderdøren.²⁴ Det borttoges i begyndelsen af 1970'erne, da rummet nyindrettedes som præsteværelse (arkitekt Marinus Andersen) og udstyredes med en delvis oplukkelig panelvæg i arkaden.

Det nye *kor* har ingen specifikke daterende detaljer, men er muligvis en eftermiddelalderlig ombygning forud for opstillingen af altertavlen 1626, jfr. †gulv nr. 4. Under alle omstændigheder repræsenterer fornyelsen en usædvanlig form, hvor man ved at bibeholde dele af den

Fig. 11. Indre, set mod øst. P. Hauberg fot. 1895. - *Interior to the east.*

gamle gavl kun har øget alterrummets udstrækning i bredden.²⁵ Til de nye sidemure og ombygningen af gavlen er i væsentligt omfang benyttet rå og kløvet kamp fra forgængeren, suppleret med munkesten og teglbrokker. Flankemurene, der er rejst i forlængelse af skibets efter fjernelsen af triumfgavlen, har falsgesims som dette. Det indre, der altid har været ensidigt belyst fra syd, dækkes af et samtidigt hvælv, hvilende på forlæg samt skjoldbuen af skibets østligste hvælv; ribberne er halvstens.

Koret er præget af senere stabiliserende og renoverende indgreb. Således indlagde Rasmus snedker, Hjembæk, og muremester Christen Lauridtzen, Roskilde, 1668 *ankerbjælker* (jfr.

fig. 11) tværs over rummet og i tagværket, da kirken var revnet i begge hjørner. Ydermere op-sattes ved nordre hjørne en *støttestøtte* med små rundbuede blændinger foroven. Materialet - fra den netop nedrevne kirkelade? - var 1700 mursten, der købtes af sognepræsten og »var så store, at man neppelig kunne age 60 til læsset«.¹¹

Taggavlen må alligevel, muligvis i 1700'rne?, være faldet eller taget ned og erstattet af det nuværende valmtag. For en delvis nedstyrtning taler den omstændighed, at hvælvkapperne foroven er ombygget med små gule sten, et materiale, der også er benyttet til ommuring af korets sydøstre hjørne.

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligehold-

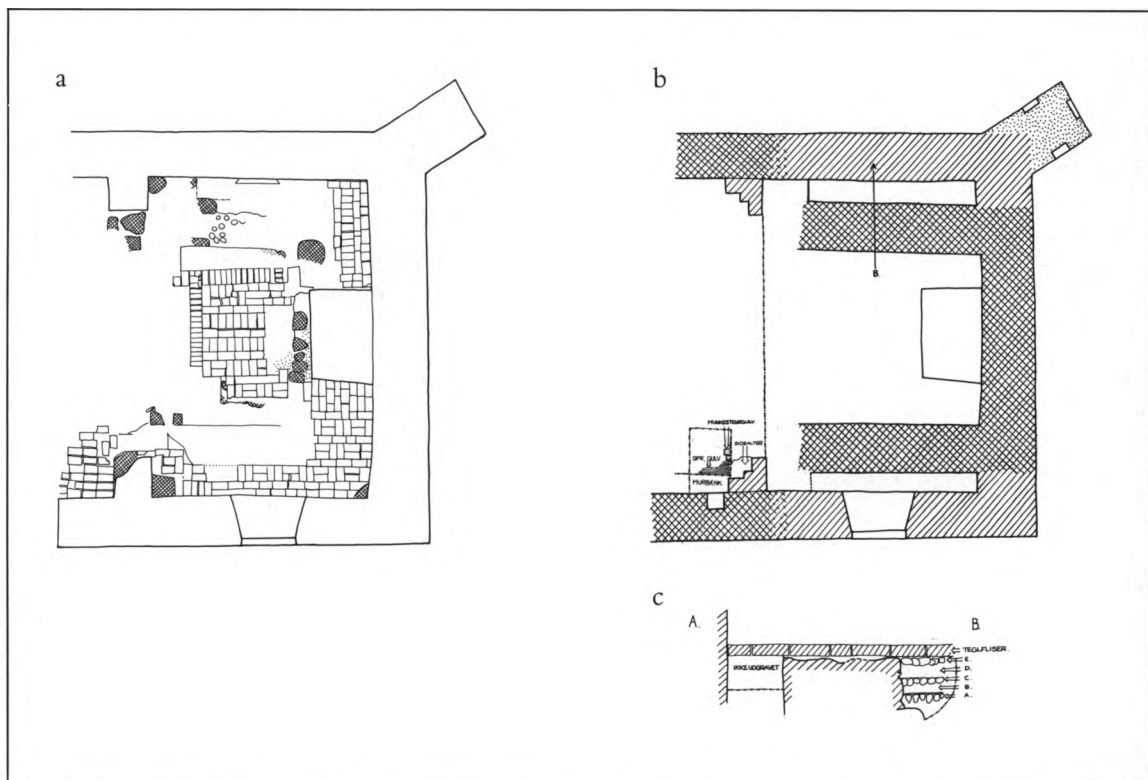

Fig. 12 a-c. Udgravning i koret og skibets sydøstre hjørne 1958. a. Det nuværende kors ældste gulv (s. 1694). Opmåling ved Marinus Andersen, b. Korets oprindelige plan (s. 1687) samt levn af middelalderlige gulve i skibets sydøstre hjørne (s. 1694). Opmåling og rekonstruktion ved HS. c. Tværsnit af fundament til det oprindelige kors nordmur samt korets ældre gulve (s. 1694). Planer 1:150 og snit 1:60, tegnet 1987-88 af Jesper Sort.- Excavations in the chancel and the south-east corner of the nave 1958. a. The oldest floor of the present chancel, b. Ground-plan of the first chancel and remains of medieval floors in the south-east corner of the nave. c. Cross section of the foundation of the north wall of the original chancel together with older floors.

delse. De ovennævnte reparationer af koret kendes alene, takket være et tiårs bevarede regnskaber, der også giver indtryk af behov for istandsættelse af kirkens teglhængte tage og af vinduerne.²⁶ Herudover er der kun få skriftlige oplysninger om kirkens vedligeholdelse i eftermiddelalderlig tid. Det synes imidlertid, som om den har gennemgået en mere omfattende restaurering o. 1860, idet tårnet, som beskrevet under denne bygningsdel, da fik en gennemgribende istandsættelse; jfr. endvidere vinduer og altertavle.

Ved udgravning i koret og skibets sydøstre hjørne 1958 (fig. 12 a-c) fremkom oplysninger om ældre, hovedsagelig middelalderlige *†gulve*.

1) Oprindeligt mørtelgulv i koret, udstøbt over

kantstillede brosten, ca. 40 cm under eksisterende gulv. Tilsvarende oprindeligt gulv påvises i skibet. 2) Yngre mørtelgulv i oprindeligt kor, ca. 12 cm over det ældste og teknisk omtrent af samme beskaffenhed. 3) Murstensgulv i skibet, ca. 28 cm under eksisterende gulv. Tilsvarende påvist ved korbuens nordre vange.²⁷ 4) Murstensgulv, muligvis det ombyggede kors ældste, lagt o. 1625, af røde munkesten i mønster og omfattende en forhøjning foran altret.²⁸

Ved gulvundersøgelsen 1958 optoges tre **gulyfliser* fra o. 1300 af hvilke de to indleveredes til Nationalmuseet (inv. nr. D 14 og 15 /1958), mens den tredje opbevares i præstegården. De kvadratiske fliser, af rødt murstensgods, er fragmentariske, men har haft en sidelængde på 14,5-

15,3 cm og en tykkelse af 4 - 4,6 cm. På oversiden er indstemplet planteornamentik, overtrukket med mørk grøn glasur. Mønstret på de to af fliserne er en hjerteroset (fig. 13 a), kendt fra adskillige andre nordvestsjællandske fund.²⁹ Den tredje prydes derimod af to krydslagte, linseformede figurer, som udfyldes og indrammes af bladornamentik (fig. 13 b). Mønstret kendes foreløbig kun fra dette eksemplar.

1824³⁰ anføres, at kirken »for en del år siden« havde fået nye vinduer.³¹ De nuværende *vinduer*, der alle har støbejernsstel og spidsbuet afslutning på nær våbenhusets fladbuede østvindue, er imidlertid yngre og sandsynlig fra tiden kort før tårnets istandsættelse 1860-61.³²

Tagværker. Over skibet og underdelen af det gamle tårn er en 16 fags dragerstol af eg, nummereret fra øst mod vest med romertal ved nordsidens bladede samlinger. Stolen, der sandsynligvis er samtidig med nedtagningen af det første tårn og opførelsen af det nuværende, har dobbelt lag hanebånd understøttet af dragere samt lodrette spærstivere. Korets fem fags tagværk er opbygget efter samme skema, men nummereret fra vest. Spærsko og -stivere er af eg, de øvrige led derimod af fyr. Ved valmtagets etablering er det østligste spærfag fjernet. Kappellet har oprindeligt tagværk af spinkelt egetømmer med nyere forstærkninger og udskiftede led. Stolen er nummereret med trekantstik på streg fra nord og opbygget med to lag hanebånd samt lodrette spærstivere. Våbenhusets, der er af samme materiale og følger tilsvarende skema, må være samtidig med forhøjelsen. Tårnet har seks fags tagværk med dobbelt lag hanebånd og lodrette spærstivere kæmmet ned over foden. Nummerering fra vest med streger, der er øksehugne i syd, men udstemmede i nord. Materialet er eg, men adskillige led er senere udskiftet i fyr samt eg (1977).

Kirken står i dag hvidkalket og hængt med røde vingeteg. Overalt gulve fra nyere tid: Korets er af kantstillede gulsten, lagt i mønster uden fuge som led i alterrummets nyindretning 1958 (arkitekt Marinus Andersen). Ved denne lejlighed sænkedes det til samme niveau som skibets og et (†)murstensgulv (nr. 4) i koret. Det

Fig. 13 a-b. *Gulvfliser fra o. 1300, fremdraget 1958 ved udgravning i kor og skib (s. 1694f.). a. I præstegården. NE fot. 1980. b. I Nationalmuseet. NE fot. 1988. - *Floor tiles dating from c. 1300, brought to light in 1958 when excavating in the chancel and nave. a. In the Vicarage, b. In the National Museum.

nye gulv er trukket ind i skibets østligste fag frem til stolene.³³ I midtergangen, tårnrummet og våbenhuset er der gule sten på fladen uden fuge, dels almindelige mursten, dels kvadratiske fliser. Sidstnævnte materiale er tillige benyttet i sydkapellet. I stolene er der trykimprægnerede brædder (1967). Våbenhusets bræddeloft er gråmalet.

Opvarmning. 1888 anskaffedes en kakkelovn, opstillet i sydsiden af langhusets vestligste fag (jfr. fig. 3). 1909¹⁴ afløstes den af en kalorifer på samme sted. Det nuværende varme anlæg er fra

Fig. 14 a-b. Udsmykning østligst på nordvæggen i langhusets andet fag. a. Indridset »kuglekors«, jfr. fig. 15 (s. 1696). HJ fot. 1987. b. Uidentificerede kalkmalerier o. 1300-50 (s. 1697). Egmont Lind fot. 1959. - *Decoration, easternmost on the north wall of the second bay of the church, a. Carved "cross of circles" cf. fig. 15. b. Unidentified mural paintings, c. 1300-50.*

1966 og en kombination af oliefyret varmlufts-indblæsning og vandradiatorer i våbenhus og sydkapel.³⁴

KALKMALERIER

På skibets overvægge, hovedsagelig nordsidens østre halvdel findes næsten bortslidte levninger af en unggotisk udsmykning. Ved kirkens restaurering 1958 afdækkedes yderligere rester af samme dekoration på nordvæggen i langhusets andet og tredje fag foruden et oprindeligt, i pudsen indridset kors. Ydermere fremdroges to viekors og en geometrisk ornamentik på undersiden af arkaden mellem tredje og fjerde fag. Fundet undersøgte samme år af Egmont Lind, der 1959 restaurerede den bedst bevarede rest af det unggotiske maleri østligst på nordvæggen af

andet fag foruden de to viekors. Det øvrige, som kendes gennem indberetning og fotografier, overhvidtedes atter.³⁵

1) »Kuglekors« (fig. 14a og 15) indridset med passer i den oprindelige murpuds på skibets nordvæg, tæt ved den senere nedrevne triumfvæg. Kompositionen, hvis indrammende cirkel-slag har en diameter på 35 cm, er formentlig indridset samtidig med bygningens opførelse. Senere skjult under det unggotiske kalkmaleri, hvor det nu anes østligst forneden og til dels dækkes af hvælvet's skjoldbue.

2) 0.1300-50 er skibets vægge udsmykket med billeder, hvis disposition, karakter og emnevalg kun i meget begrænset omfang fremgår af levnene på nordvæggen. Udsmykningen har omfattet to billedrækker, af hvilke den øvre afsluttes med en kronfrise (jfr. fig. 4), der nu

fremtræder med små modstillede trekanter; et tilsvarende bånd har muligvis skilt de to rækker.³⁶ Under den nedre billedserie er malet en lavfrise med knækbånd? over en dragning, tegnet med karakteristiske v-folder. Vinduets smige rummer spor af bladornamentik og indrammes i murflugten af en ca. 50 cm bred bort, udfyldt af trekanter omkring små bladduske (jfr. fig. 4).

Af den nedre billedrække er bevaret et fragment (fig. 14b), som viser øvre halvdel af en stor kappeklædt skikkelse med hovedet hældende mod øst, hvor tre mindre skikkelser nærmer sig hovedfiguren; herover spidsen af en vinge. I samme fag, men vest for det sekundære vindue påvistes et flagrende klædebon samt en stump af lavfrisens dragning. I tredje fag sås foruden dele af det dekorative system et kjortelfragment, tilhørende den øvre billedrække. Af denne er bevaret stærkt slidte billeder på overvæggen mellem den forsvundne triumfvæg og vinduet (fig. 4). Tydeligst er to stående, indbyrdes samtalende skikkelser ved siden af vinduet. Den østre er en mandsperson med jødehat eller krone og hånden rakt frem mod den glorieprydede person ved siden af.³⁷ En sikker tolkning kan ikke gives, og det gælder tillige figurterne videre mod øst. Tydeligst af disse er en glorieprydet skikkelse og et barn, der rækker hænder frem. - Udsmykningen er malet med rødbrune og -gule farver på den hvidtede puds. De hvide farver og linjer i konturer og draperi kan være udsparet og muligvis forhøjet med senere bortslidt farve. Inden hvælvslagningen er udsmykningen opgivet og overhvidtet.

3) To senmiddelalderlige, men indbyrdes afvigende viekors er indridset på undersiden af arkaden mellem tredje og fjerde fag. Det nordre, hvis underste del er rekonstrueret, fremtræder som et rødbrunt cirkelkors, kronet af lille skråtstillet kors med fligede ender. - Det søndre er farveløst og indrammes af sig-sag linje mellem de to cirkelslag omkring selve korset.

†*Kalkmalerier.* 1) Øverst på ovennævnte bues underside over viekorsene fandtes en yngre udsmykning, bestående af sparremønster i gråt (dekomponeret sort) og hvidt.

2) I sin indberetning 1895 omtaler P. Hauberg middelalderlige, kalkmalerier på skibets hvælvkapper. Emnerne opgives som »Maria med barnet«, »Helligtrekonger« samt »andre bibelske fremstillinger«.

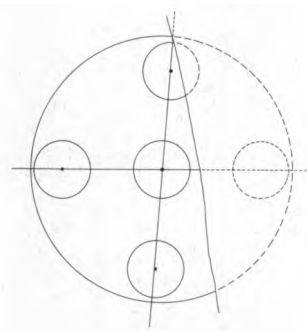

Fig. 15. Indridset »kuglekors«, østligst på nordvæggen i langhusets andet fag, jfr. fig. 14a (s. 1696). - Carved "cross of circles", cf. fig. 14a.

INVENTAR

Oversigt. Kirkens indre præges helt af den gennemgribende istandsættelse 1957-58, da den traditionelle alterskranke fjernedes fra koret, som nu kun rummer alterbordet med dets tilbehør og to lange nadver-skamler fra restaureringen. Den romanske font står i skibets nordøstre hjørne, mens resterne af en degnestol med gavle fra o. 1500 er opstillet foran orglet over for indgangen fra nordre våbenhus. Et messingdåbsfad fra midten af 1500'ne skænkedes til kirken 1626, samme år som altertavlen anskaffedes, muligvis i forbindelse med en udvidelse af koret. Prædikestolen bar tidligere malet årstal 1608 og må også udfra stilistiske kriterier være udført på denne tid.

Alterkalken fra o. 1645 er antagelig ligesom hovedkirkens et Århus-arbejde, mens oblatæske og alterkande er af den kendte type, der sattes i produktion 1836 af Den kongelige Porcelænsfabrik, og som blev forordnet i et cirkulære fra 1843. Ligeledes er dåbskanden af tin et københavnsk produkt af en ofte benyttet form, her udført af et medlem af slægten Buntzen. Også klokkerne fra henholdsvis 1616 og 1837 er støbt i hovedstaden. Ved en istandsættelse 1859 »moderniseredes« altertavlen, og der opstilledes nye stolestader, som stadig er i brug. Muligvis var det ved den lejlighed, korbuekrucifikset fjernedes, i hvert fald er det ikke omtalt i beskrivelsen 1862.

Fig. 16. Altartavle med reliefskåret årstal 1626 og malet 1627. I postamentfremspringene reliefskårne våbener repræsenterende Rigets løver, Christian 4, lensmanden på Kalundborg, Hans Lindenow, og Sjællands biskop, Hans Poulsen Resen, mens fodstykkets malede indskrifter oplyser navnene på provst, præst og kirkeværge (s. 1699). NE fot. 1980. - *Altar-piece with the date 1626 carved in relief and painted in 1627. Armorial bearings are carved in relief on the pedestal projections; they represent the lions of the Realm, Christian 4, Hans Lindenow, Lord Lieutenant of Kalundborg, and Hans Poulsen Resen, Bishop of Zealand. Painted inscriptions on the plinth give the names of the rural dean, the priest and the churchwarden.*

Ved en istandsættelse 1958 under ledelse af arkitekt Marinus Andersen borttog man forrige århundredes tilføjelser på altartavlen og genanbragte vingerne på oprindelig plads.

Alterbord, middelalderligt, fra det oprindelige kor, muret op ad den delvis bevarede østvæg. Det er opført af munkesten, men nu helt dækket af paneler. Ved en undersøgelse 1958 konstateredes, at det var forhøjet med to nyere skifter ved de tre frie sider; derover lå en ældre træramme, og indenfor var der fyldt ud med stenstumper og mørtel, som var lagt oven på et plant pudslag. Dette strakte sig ud under den opmurede kant. Hvornår denne forhøjelse er foretaget, lader sig næppe afgøre. Den fjernedes ved oven-

nævnte restaurering, mens trærammen anbragtes direkte på det gamle bord.

Rester af *†sidealtre* (fig. 5) er bevaret i skibets østre hjørner; tæt ved det søndre findes i syd-væggen en gemmeniche (fig. 5), se s. 1688.

Alterbordspanel, fra o. 1600, af fyrretræ. Forsiden, 107 x 190 cm, har fem glatte fyldinger adskilt af smalfelter, sydsiden tre, mens nordsiden er glat; alle står nu afrensedes. 1954 havde kortsiderne lys egetræsfarve.

†Alterklæder. Inventarierne 1647³⁸ og 1695³⁹ nævner blot et alterklæde, mens det 1667 omtaler et af sort og rødt »kaff«fløjl.¹¹ 1843 var alterklædet brøstfældigt, og 1849 ønskede synet det opfarvet med karmoisinrødt og nye guldgaloner anbragt. 1859 skulle klædet fornys eller

opfarves; manglen var afhjulpen 1860,³⁰ men 1869 burde (samme?) klæde fornyes.

Altartavlen (fig. 16) er ifølge skåret årstal udført 1626 og malet 1627 i overensstemmelse med de skårne og malede våbener på postament og fodstykke.⁴⁰ Opbygningen svarer til den noget ældre tavles i Føllenslev og er et sent eksempel på en såkaldt baldakintavle, her dog med malerier i storstykkets felter og ikke malede skriftsteder som i hovedkirkens. Storvingerne er udført efter et skema, der ligner det, som især Anders Nielsen Hatts Roskildeværksted bruger, men skyldes en anden hånd.⁴¹

Postamentfremspringenes fire våbener betegner: rigets løver, Christian 4 (fig. 17), lensmanden på Kalundborg 1624-39, Hans Lindenow, og Sjællands biskop 1615-38, Hans Poulsen Resen. Storstykket tredeles af søjler med prydbælte, hvis oprindelige dekoration er skåret bort, antagelig ved en restaurering 1859, da de erstattedes af bosser fjernet 1958. De fremkomne spor lader formode, at der ved tavlens tilblivelse var putti med lidelsesredskaber, således som det endnu ses på den beslægtede tavle i Hørve (Ods hrd.) og på tavlerne fra Anders Nielsen Hatts værksted, f.eks. i Grandløse (s. 210 med fig. 9). Felterne rummer arkader, den midterste med dobbelt bueslag. Til siderne vinger

Fig. 17 og 18a-b. Detaljer fra altartavlen (sml. fig. 16). 17. Christian 4.s monogram (s. 1699). 18a-b. *Pelikanten der hakker sit bryst og *Gud Fader (s. 1700). I NM2. - *Details of the altar-piece (cf. fig. 16). 17. The monogram of Christian 4. 18a-b. *The pelican pecking its breast and *God the Father.*

Fig. 19. Maleri forestillende Jesus som tolvårig i templet, malet og skænket af fru Lucie Marie Ingemann i 1840'erne til altertavlens storfelt (s. 1701). NE fot. 1980. - *Painting of Jesus among the Doctors painted and donated by Lucie Marie Ingemann in the 1840's. Formerly part of the altar-piece.*

med kvinde holdende nu knækket palmegren foroven¹² og en stor, plump fod forneden; uden ansigt, frugtbundt og beslagværk.⁴²

På gesimsfremspringene årstalscifrene 1626 og herover den hvælvede baldakin, som bærer tvedelt topstykke, hvis vinger har rovfuglehoved foroven og i øvrigt viser samme knortede skæremåde som storvingerne (fig. 20). Tavlen kronet af trekantgavl, hvori spor af buste, utvivlsomt den Gud Fader med verdenskuglen, der 1924 erhvervedes til Nationalmuseet (inv.nr. D 10700) sammen med topfiguren,⁴³ en pelikan (fig. 18 a-b), der hakker sit bryst for at give næring til de tre unger. På gavlens skråsider ligger volutbånd; på toppen og på hjørnerne ses nu firkantede postamenter med vaser. Tidligere stod der drejede kugler som de flankerende.

Stafferingen, der fremdroges 1957,⁴⁴ er den oprindelige bestående af rødt, grønt og brunt samt forgyldning på detaljer med mørkeblå baggrund på vingerne. Indskrifterne er gyldne på sort bund. I fodstykkets felter er med versaler

malet navnene på provsten, præsten og kirkeværgen, hvis bomærker og initialer er afbildet på fremspringene. Begyndende i nord: »Andreas Ioanis Calenbvrgensis præposit(vs) Skip-pinensis«, »Iohannes Nicolai Fellislovis pastor hvivs lori(!)« og »Peder Sørensen kirkewerge« (Anders Jensen Kalundborg provst i Skippinge herred, Hans Nielsen Føllenslev sognepræst⁴⁵ og Peder Sørensen kirkeværge).

Under de ovenfor omtalte reliefskårne våbener på storstykkets postamenter ses relevante initialer, begyndende i nord: »R(egna) F(irmat) P(ietas)« (Fromhed styrker rigerne), som var kongens valgsprog, og under hans monogram: »Vivat, vivat« (kongen) leve, dernæst »HL« for Hans Lindenow og »IPR« for Hans Poulsen Resen. De latinske indskrifter i de mellemliggende felter har relation til malerierne ovenover: »Ipse avtem vvlneratvs est propter in inqvitates nostras, attrit est propter scelera nostra Esa 53«, »Accipite, come dite hoc est corpvs mevm qvod pro vobis datvr bibite ex hoc omnes hic calix novvm testamentv meo sangvine qvi pro vobis effvnditvr« og »Absorta est morsin victoria vbitv vso mors acvlevs et tva inferna victoria Cor 15« (Men han blev såret for vore overtrædelser ... Tag dette og spis det; dette er mit legeme ... Døden er opslugt sejren er vundet ...).

I storstykkets sidefelter ses de oprindelige fremstillinger af Korsfæstelsen og Opstandelsen (fig. 20), hver 121 x 56 cm, holdt i grå farvetoner og fortrinsvis rødt. Midtfeltets maleri er gået tabt, jfr. nedenfor. I gesimsfrisen meddeles året for malerarbejdets udførelse: »Anno 1627«. Midtfeltets indskrift henviser til billedet på baldakinen ovenover, som viser Himmelfarten betegnet ved Kristi fødder i skyer og en rød flagresnip. I de to flankerende felter ses måne (mod nord) og sol (mod syd) på en stjernestrøet, blå himmel. Topstykkets billeder, der ligesom storstykkets er malet på træ, antagelig med en blanding af tempera og olie, viser to dyder »Fides« (Troen) og »Spes« (Håbet) med henholdsvis kors i højre hånd og anker i venstre. Troen bærer gullig kappe over hvid kjole og sidder (eller står) ved grønt bord, mens Håbet har rød kappe over hvid kjole, bordet dækkes af hvid dug.

Fig. 20. Malerier i altertavlens storstykke: I nordre sidefelt Korsfæstelsen, i søndre Opstandelsen, sml. fig. 16 (s. 1700). NE fot. 1987. - Paintings on the central panel of the retable: flanking zone north, the Crucifixion; south, the Resurrection, cf. fig. 16.

Navnene er malet med hvide versaler bag dem.

For nærværende er der ikke taget bestemmelse om udformningen af storstykkets midtfelt. Ved restaureringen 1957 indsattes som en midlertidig foranstaltning et rødmalet lærred. Forinden rummede det et *maleri* (fig. 19), skænket i 1840'rne af en »vældedig giverinde«,³⁰ formentlig identisk med værkets kunstner, Lucie Marie Ingemann.⁴⁶ Det måler 101 x 67 cm og er malet med olie på lærred; farverne er brune, pink, mørklilla, lilla, lyseblå, grøn og gul. Billedet, der forestiller Jesus som 12-årig i templet, sidder i en samtidig ramme afpasset efter altertavlens midtfelt. Nu ophængt i tårnrummet.

†*Altertavlemaleri*, forestillende Nadveren, omtales 1906 og 1917 liggende på våbenhusloftet, men ansås dengang ikke for at have nogen kunstnerisk eller arkæologisk værdi.

†*Altertavlefigur*. 1809 skrev præsten til Oldsagskommissionen om et billede, af træ, 3/4 alen højt, forestillende en skægget mand »omhængt med en kappe«.

Altersølv. 1) *Kalken* (fig. 21) er næsten identisk med hovedkirkens fra 1645 udført af den århusianske sølvsmed Niels Christensen. Den er 20 cm høj, med ottetunget fod, tilsvarende skaft og på den fladovale knop otte glatte tunger. Bægeret har graveret krucifiks, hvis korstræ er set i perspektiv og forsynet med skriftbånd hvorpå med versaler: »Inri«. Ved en istandsættelse 1971 forsynedes bægeret med hældetud. *Dysken* er 14 cm i tv. med 3 cm bred fane, hvorpå graveret cirkelkors. 2) Fra 1900'nes tredje fjerdedel.

Oblateske, fra Den kongelige Porcelænsfabrik, sort med guld kors og -kanter. Cylinderformet med låg. Desuden to tilsvarende *alterkander*, den mindre muligvis anskaffet 1844, da synet noterede, at den bestilte alterkande endnu ikke var ankommet,³⁰ den anden efter notat 1906 om anskaffelse af en ny kande til mindst tre flasker vin.¹⁴ †*Flaske*. Inventariet 1667 anfører en tinflaske til at hente kirkevin i.¹¹

Ske, 1893,¹⁴ stemplet AF for A. Fleron,⁴⁷ og Københavnsmærke (18)93.

Fig. 21. Alterkalk fra o. 1645 med graveret krucifiks på bægeret (s. 1701). NE fot. 1980. - *Chalice from c. 1645 with crucifix engraved on the cup.*

Alterstager (fig. 22), sengotiske, hvilende på tre fødder, med kraftig hulkel i fod- og lyseskål; i sidstnævnte lysepig af jern. Højde 36 cm. Skaffet brydes af tre midtdelte ringe, den midterste størst. Beslægtet med stager i bl.a. Hagested (s. 547), samt Bregninge og Bjergsted (Skipinge hrd.). - Syvarmet *stage*, fra o. 1900.

†*Røgelsekar*. Inventarierne 1647, 1667 og 1695 omtaler et ildkar til at hente ild i.⁴⁸

†*Messehagler*. Inventarierne 1647, 1667 og 1695 nævner en messehagel af rødt fløj.⁴⁸ 1830 noterede synet, at kirken manglede messehagel.³⁰

Alter skranken, fra 1958, er udført efter tegning af arkitekt Marinus Andersen og består af to skråtstillede lange nadverskamler med jernstandere. †*Alterskranker*. Fra fotografier kendes to ældre skranke; den ældste (fig. 11) havde enkle standere af træ og håndliste med tandsnit under profilliste. Udformningen antyder, at der var tale om genanvendte dele, muligvis fra et ned-

taget korgitter eller stolestadepanel. 1906 opstilledes en ny,¹⁴ ligeledes retkantet skranke, hvis drejede standere havde lille balusterled forinden.

Font (fig. 25), romansk, af granit, sammensat af to dele, kummen af en mere grovkornet og grå sten end foden. Af Roskildetype,⁴⁹ foden med tætsnoet tostav foroven, kummens mere åben. Spor af bemaling, muligvis fjernet efter synets henstilling 1889¹⁴ følgende ministeriets cirkulære af 23. maj dette år. I skibets nordøsthjørne.

Dåbsfad (fig. 24), fra o. 1550, af messing, 61,5 cm i tv., dybde 16,5 cm, fanen 10 cm bred. Antagelig skænket til kirken 1626, jfr. graveret versalindskrift på fanen: »Karine Peders Lytze lensdatter Karine Persdatter Kirstine Pedersdatter 1626«. Under bunden indridset initialerne EC. Fadets udformning såvel som størrelsen svarer nøje til det i Nørre Jernløse (s. 100).

Dåbskander. 1) Sandsynligvis anskaffet efter synets notat 1892, at en dåbskande af engelsk

Fig. 22. Sengotisk alterstage (s. 1702). NE fot. 1980. - *Late Gothic altar candlestick.*

Fig. 23. *Korbuekrucifiks fra o. 1250 (s. 1703). fot. NM 2. -
*Chancel-arch crucifix
c. 1250.

tin, nikkel eller aluminium manglede.¹⁴ I så fald udført af johan Lorentz Buntzen, der fik borger-skab i København 1874 (sml. †dåbskande). Kanden, der er af tin, har paralleller i bl.a. Kirke Eskildstrup (s. 316 med fig. 12), Store Fuglede (s. 1623 med fig. 18) og Holmstrup (Skippinge hrd.). Højde 23,5 cm. Under bunden stemplet L. Buntzen.⁵⁰ 2) Fra nyeste tid, af messing.

†Dåbskander. Inventariet 1667 nævner en messingkedel til at hente vand i.¹¹ En tinkande til døbevandet omtalt 1862, kan enten være gået tabt eller være identisk med den eksisterende, som da må skyldes J. L. Buntzens fader eller far-fader; dog anvender begge så vidt vides afvigende stempler, mens kanderne er ens.⁵⁰

*Korbuekrucifiks (fig. 23), fra o. 1250, beslægtet med krucifikserne i Søstrup, Vallensved og Ølsted, der antages at være udgået fra samme værksted.⁵¹ Yderligere et antal hører stilistisk til gruppen og synes i hvert fald at være skåret efter et fælles forbillede.⁵²

Figuren er 137 cm høj, og korstræet måler 212 x 212 cm, efter at øvre del af den lodrette kors-arm er brudt af. Kristus, som har mistet den oprindelige kongekrone, hænger i skråt strakte arme og med højre knæ bøjet på den for gruppen karakteristiske måde, hvorved de overlagte fødder næsten dækker hinanden, og højre føds hæl står ind mod venstre. Hovedet er bøjet lidt mod højre, øjne og mund lukkede (fig. 26). Skæggets udformning svarer til Vallensvedfigurens, det samme gælder hårets bløde lokker, som falder bag om skuldrene. Lændeklædet har vulst med knude ved Kristi venstre hofte, hvor det når ned til knæet, mens det højre er dækket.

Det let hvælvede korstræ har hulkel langs kanterne afbrudt af oprullede, næsten cirkulære bladknopper; indridsede linjer midt på stammen antyder en bortskåret bladdekoration, jfr. eksempelvis Nørre Jernløse (s. 100 med fig. 15). I korsskæringen ses glorieskive. For enderne - undtagen foroven - er der kvadratiske felter

Fig. 24. Dåbsfad af messing, fra o. 1550, med graverede navne og årstallet 1626 på fanen. I bunden fremstilling af Bebudelsen (s. 1702). NE fot. 1980. - *Baptismal dish of brass, c. 1550, with engraved names and the date 1626 on the edge. In the centre a representation of the Annunciation.*

Fig. 25. Romansk døbefont af granit (s. 1702). NE fot. 1980. - *Romanesque font of granite.*

med firpasformede, fordybede felter og liljeblade i hjørnerne. Det er bemærkelsesværdigt, at feltet på den lodrette korsarm er markeret med hulkel i modsætning til de to andre, selv om det ligesom disse synes at være skåret i ét med korsstammen. Indsnit på øvre del af den lodrette korsarm kan have været brugt til fastgørelse af et skriftbånd.

Krucifikset er næsten helt afrenset for farver; de få rester synes at stamme fra en renæssancestaffering på forholdsvis tynd kridtgrund. Det fremgår, at figuren har haft bleg kødfarve med stærkt røde bloddråber, brunt hår og skæg. Lændeklædet har været forgyldt med cinnoberrødt for. Korstræet var grønt med mønjerøde kanter og gule knopper. På korsendernes felter er fundet rester af grønt og en bleg blå farve; kanten har været mønjerød, hjørnebladene grønne med blegt blå i krogene.

1906 lå krucifikset på loftet over nordre våbenhus; 1914 blev Kristusfiguren afgivet til Nationalmuseet, dog manglede armene, som først indsendtes 1917 sammen med det stærkt medtagne korstræ. Ved en konservering 1952 fjernes yngre gipsudfyldninger, og bruddene udfyldtes efter nutidige principper, ligesom figuren fik en behandling med voks (inv.nr. D 9406).

Prædikestol (fig. 27), fra 1600'ernes første fjerdedel, jfr. postamentets reliefskærne indskrift, som angiver navnet på præsten Niels Hansen, der fungerede 1596-1623. Bærestolpe og opgang er nyere.

Stolen er på fire fag adskilt af dobbelte søjler, der hviler på postamentets vinkelbøjede frempring; felterne herimellem rummer for de yderstes vedkommende reliefskærne versalindskrifter: »Nicolavs Iohannis pastor hvivs loci« og »Hans: Ienseesel. L. D.« hvorefter bomærkeskjold med initialerne HI over S med tre snøller.⁵³ I det ene af de to midterste felter ses solen og et månesegl, i det andet kassetteværk. De joniske storsøjler har prydbælte med bosser, og under kapitælet bemærkes et bånd med rosetter sml. f.eks. altertavlen i Svallerup (s. 1596, fig. 14). Felterne rummer perspektivisk udførte arkader med slyngbånd på pilastre og bueslag,

Fig. 26. Detalje af *korbuekrucifiks fra o. 1250, sml. fig. 23 (s. 1703). LL fot. 1988. - **Detail of the effigy of Christ, c. 1250, cf. fig. 23.*

desuden består den kompakte dekoration af henholdsvis kannelerede kvart søjler og skællagte blade; i sviklerne rosetter og bladlignende ornament. Arkaden hviler på tre konsoller, og over bueslaget ses perlestav, tandsnit og æggestav.

Den gennemløbende gesims har to perlestave på arkitraven, glat frise og kronliste med pærestav. Mellem en yngre balusterformet bæresøjle

og kurven er indskudt et kvartrundt led, hvorpå fladsnit i form af kassettelignende skæringer omkring rosetter.

Himlen udgør en del af en ottekant. Den har hængsbort bestående af små volutter og topstykker formet som trekantgavle hvori englehooved (fig. 28). På de skrå sider ligger volutter; på toppen og imellem gavlene er anbragt drejede kuglespir på firkantet postament med rudebos-

Fig. 27. Prædikestol fra o. 1600, tidligere med malet årstal 1608 (s. 1704). NE fot. 1980. - Pulpit from c. 1600, formerly with the painted date 1608.

ser. Undersiden har ottekantet felt dannet af profillister og heri roset.

Opgang med slanke tremmer fra slutningen af 1800'rne.

Farverne, fra en istandsættelse 1939, er chokoladebrun med lysegrønne stor- og postament-

felter, sorte søjleskafter og gesimsfrise, forgyldte lister og Jesumonogrammer i storfelternes arkader. Himlens underside er mørkegrøn, rosetten rød med gyldne kanter. I stolens gesimsfrise ny, forgyldt fraktur: »Sandelig Sandelig siger jeg eder, dersom nogen holder mit Ord

Fig. 28. Topstykke på prædikestolshimlen, sml. fig. 11 (s. 1705). NE fot. 1980. - *Terminal on the sounding-board above the pulpit, cf. fig. 21.*

skal han i al Evighed ikke se«, og i himlens gimsfrise læses: »Istandsæt Aar 1939. Salige er de som hører Guds Ord og bevarer det Luk. Evg.

11 Cap. 28 v.«.⁵⁴ Ved sydvæggen, i andet fag, vest for vinduet.

Stolestader, fra 1860'erne,⁵⁵ med spidsbuede gavle, hvori glat felt, svarende til de af arkitekt H. C. Stilling tegnede i S. Petri kirke i København.⁵⁶ Mørkegrønne med hvide kanter, sæderne mørkegrå, rygstøddene brungule; denne farve er også påført væggene i højde med stolerhyggene. 1917 var de egemalede.

Ved gjordbuen mellem andet og tredje fag er anbragt to låger fra et ældre (†)*stolesæt*. De har arkader med båndslang i bueslaget og i sviklerne treblad; den ene gavlf har kannelerede pilastrer. I felterne reliefskårne versaler: »Peder Sørensen. K(irke) W(ærge) a(nn)o 1624« (fig. 30) og »Laridz Sørensen. Skof« »K(irke) W(ærge) 1642«. - 1667 reparerede Rasmus snedker i Hjembæk 24 stole med sæde og hylde.¹¹

Før sidste restaurering var der nyere *†fyllingspaneler* med en fast bæk langs korets tre vægge.¹²

Ved en guldundersøgelse foretaget i forbindelse med denne istandsættelse konstateres re-

ster af en *muret bæk* langs sydvæggen i skibets østligste fag. Fem løse *bænke*, fra 1800'erne, svarer til to i Føllenslev.

†*Skriftestol*. På fotografi fra 1895 ses i koret en skriftestol sammensat af dele fra forskellig tid, de ældste formentlig gående tilbage til 1600'erne. Dele heraf ligger på loftet over nordre våbenhus; i den ene gavls arkadefelt er indskåret initialerne »PA«. Stolen havde en yngre overbygning, antagelig fra 1800'erne og var forsynet med gardiner til at trække for. Den stod i korets nordside. Fjernet efter 1917.

Rester af en *degnestol* (fig. 29) fra o. 1500 er nu opstillet foran orglet. Det er de to oprindelige gavle af eg og et forpanel af fyr, på et nyt fodstykke. Gavlene har skrå afskæring foroven, hvor en løve ligger oven på to rækker tagsten. I gavlfeltet ses reliefskåret fremstilling af Johannes stående under trekløverformet arkade. Figuren er raffineret anbragt lidt skævt i feltet, hvorved det yderste af kappen er skåret af i den ene side, mens han løfter højre hånd velsignende over kalken i den venstre. Ansigtet har fremtrædende kindben og flad næse, ikke ulig fremstillingen af Peter på den jævaldrende degnestol i Havrebjerg (s. 1106, fig. 26), hvor den karak-

Fig. 29. Gavl fra tidligere degnestol udført o. 1500. I feltet er fremstillet apostlen Johannes med kalk i hånden; ovenover liggende løve (s. 1707). NE fot. 1980. - *Bench-end from a pew for the parish clerk c. 1500. The panel shows St. John with a chalice; above, a lion.*

teristiske dobbeltrække tagsten er anbragt inde i feltet lige over figuren. Bortset fra hovedet har løverne på de to stole også stærke minder om hinanden, bl.a. ved den måde, hvorpå manken så at sige er klippet af. I begges hoved ses et nu tilstoppet hul, formentlig til lys.

I et mindre, udsparet felt foroven på den modstående gavl ses uidentificeret våben. Mellem gavlene sidder den oprindelige skråpult,

hvori senere indskårne versaler: »(A)ndreæ Roschild(en)siis anno 16..«.

Forpanelet har tre glatte felter flankeret og adskilt af smalfyldinger.

1895 fremtrådte stolen med nyere maling, måske den lyse egemaling, som sås 1906; siden 1977 står den afrenset.⁵⁷ Tidligere i korets sydside, i hvert fald siden 1939 i skibet ud for søndre kapel.

†*Kiste*. Inventariet 1667 nævner en fyrrekiste til forvaring af kirkeklæderne.¹¹

Pengeblok (fig. 31), fra 17-1800'rne (sml. Skamstrup s. 839).⁵⁸ Af eg, 77 cm høj over gulvet, hvor den er gravet ned. Pengeslids i det jerndækkede låg. Egetræsmalet. I nordre våbenhus, øst for døren til skibet.

Pengebøsse, fra 1800'rne, af messing, svarende til Føllenslevs.

Dørfloje. 1) Antagelig middelalderlig, bestående af to planker holdt sammen af gangjern med hjerteformet afslutning. Mellem skibets loft og tårnets mellemstokværk.

2) 15-1600'rne, bestående af fire planker, som på indersiden holdes sammen af to vandrette revler og to nye gangjern. Øverste revles placering lader formode, at døren er afkortet foroven. På ydersiden ses rester af to oprindelige gangjern, det øvre endende i stort C; udenpå er senere slået brede lister inden for rundbuet ramme svarende til døråbningen. Ny lås. Egetræsmalet. Indvendig dør til sydkapellet.

3) 1800'rne, svarende til indgangsdøren til nordre våbenhus i Føllenslev. Egetræsmalet. Mellem skib og nordre våbenhus.

4-5) 1962 og 1978, tegnet af arkitekt Marinus Andersen. Voksbehandlet. Til henholdsvis nordre og søndre våbenhus.

Orgel af standardtype, bygget 1969 af I. Starup & Søn, København, udvidet 1985 af samme. Fem stemmer, ét manual og pedal. Disposition: Manual: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 4', Quintatøn 2'; svelle. Pedal: Subbas 16' (tilbygget 1985). I buen mellem skibet og søndre tilbygning. Et †*harmonium* anskaffedes 1894.¹⁴ †*Orgel*, med seks stemmer, oktavkoppel og svelle, bygget 1923 af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensens.⁵⁹ I søndre tilbygning.

Fig. 30. Felt fra ældre stolestade-gavl eller -dør med kirkeværgens reliefskærne navn og årstallet 1624 (s. 1707). NE fot. 1980. - Panel from an old bench-end or door of a pew with the name of the churchwarden carved in relief, and the date 1624.

Salmenummertavler, fra ny tid, svarende til Føllenslevs, men hvide. På ældre fotografi ses enkel tavle med hvidmalet antikva: »Prædiken«, muligvis fra 1906 efter synets opfordring foregående år til at anskaffe nye tavler til »påhængning af malede numre«. ¹⁴

Tre nyere *lysekroner*, i barokform, i skibet.

Hatteknager, af træ, på øst- og vestvæggen i nordre våbenhus.

Klokker. 1) 1616, støbt af Hartvig Quellichmeyer, tv. 106,5 cm. Om halsen indskrift med reliefversaler: »Si devs pro nobis qvis contra nos Hartwich Qvellich meier gos mich anno 1616«. Over og under indskriften bladborder og på slagkanten rammelister.

2) »Støbt af I.C. & H. Gamst Kiøbenhavn anno 1837« ifølge versalindskrift om halsen, jfr. også synets notat, at kirken har fået sin savnede klokke.³⁰ Tv. 94,5 cm. Over indskriften blad-bort. Begge klokker er ophængt i slyngebom.

†*Klokker*. Ved klokkeskatten 1528 afleverede kirken to klokker; den ene vejede 2 skippd. 2 lispd., den anden var blandt den hob, »som ingen vidste at gøre rede for«. ⁶⁰ - Præsteindberetningen 1758⁶¹ gengiver indskriften på »den lille klokke« således: »I. A. N. mlllxxxl a debnaut: i ra niev: p: ienedeaieroe ienede beauvuv« og på den ene side: »P: ierointe«. ⁶² Den tilsyneladende meningsløse indskrift kan dog være fejllæst.⁶³

1791 var den lille klokke i stykker,⁶⁴ og 1836³⁰ siges den mindre klokke at være revnet og nedtaget, jfr. klokke nr. 2.

Klokkestol, af eg, med dobbelte skråstivere og skråbånd under klokkerne. Yngre overligger.

GRAVMINDER

Gravsten (fig. 32), o. 1703. Gotfried Bel(av født i Sachsen)⁶⁵ ...6. dec. ..., tjente sin konge i 34 år,

Fig. 31. Pengeblok fra 17-1800'rne (s. 1708). NE fot. 1980. - Alms post dating from 1700-1800s.

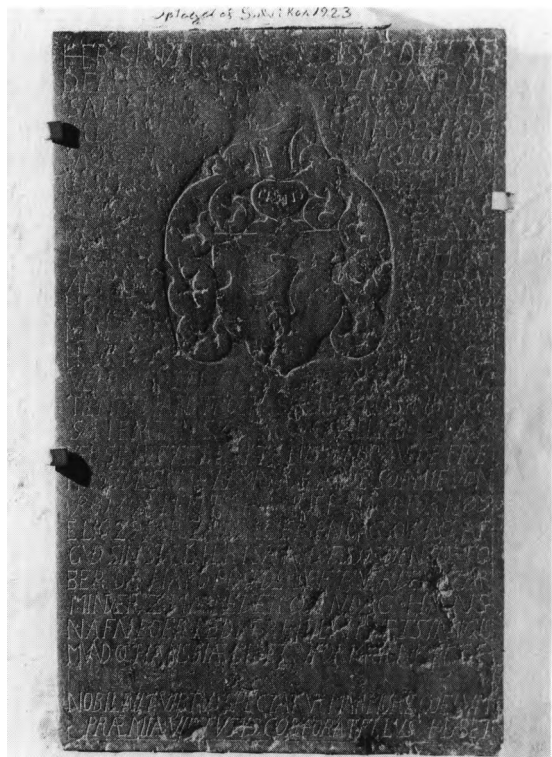

Fig. 32. Gravsten over Gotfried Below, †1703 (s. 1709). NE fot. 1980. - *Tombstone of Gotfried Below, †1703.*

levede med sin efterladte hustru Anne Sophie von Rønn 29 år 2 mdr. og en dag, døde i Særsløf 8. okt. 1703, 62 år gammel på nær 2 mdr. og en dag. Blågrå kalksten, 131x84 cm, med ramme langs kanten. Gravskrift med fordybede versaler tværs over stenen. På øvre halvdel udsparet skjoldformet felt, hvori Belowvåben. Indtil 1923 i korgulvet foran altret, derefter opsat ved våbenhusets nordvæg, øst for indgangsdøren.

†*Muret begravelse.* Regimentskriver Seerup til Manderup, †1720, 64 år gammel, var begravet i en kiste af egetræ.⁶⁶ Hertil krævedes en afgift, som indførtes 1717 og blev afskaffet allerede 1721; brugen af egekister var ifølge forordning 1682 kun tilladt dem, der havde murede grave.⁶⁷

Gravfund. I forbindelse med indretning af varmeanlæg 1909 fandt man i skibets vestligste fag, tæt ved sydvæggen, ca. 40 cm under gulvet, en halv snes tilfældigt anbragte kranier, af hvilke et dog lå ved sit skelet, desuden en jernhank og en middelalderlig kande indeholdende 407 mønter

og to sølvpænder. Fundet anses på grund af den yngste mønts alder for at være nedlagt kort efter 1352.⁶⁸ * *Kanden* (fig. 34), af lyst gråt, næsten hvidt stentøj, er 15,8 cm høj med tætstillede drejeriller på korpus og hals; i den ene side en hank. Den er udgået fra et arkæologisk undersøgt værksted i Aulgasse i Siegburg, Tyskland.

Foruden mønterne (se s. 1685), som angiver nedsættelsestidspunktet, rummede kanden to sølvspænder (fig. 33). Det ene er sekskantet med en side på 2,2 cm og en knop i hvert hjørne, forgyldt. Det andet er cirkulært, 2,6 cm i tv. udvendigt og 1,8 indvendigt, med graveret majuskelindskrift: »Ave Maria gra(cia)«. Kanden med indhold afleveredes til Nationalmuseet (inv.nr. D 7333-35).

KILDER OG HENVISNINGER

RA. Rkt. 2482.796. 1683-1792, 1823-39. Adkomstbreve og andre dok. vedr. godserne Alkestrup og Egemark. - *Ved embedet.* Synsprotokol 1862-19(80).

- Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Præsteindberetning 1808. Indberetninger ved Aage Mathiesen 1895 (bygning), P. Hauberg 1895 (inventar), Chr. Axel Jensen 1906 (altertavle og krucifiks), M. Mackeprang 1917 (bygning), Poul Nørlund 1917 (bygning og kalkmalerier), Thor Kielland 1917 (inventar), V. Hermansen 1922 (møntfund 1909), Einar V. Jensen 1954 og 1958 (altertavle), Egmont Lind 1958 og 1959 (kalkmalerier), usign. 1958 (møntfund), Helga og Bent Exner 1971 (alterkalk), Einar V. Jensen 1977 (degnestol), Hugo Johannsen 1980 og 1987 (bygning og kalkmalerier), Marie-Louise Jørgensen 1980 (inventar), Ulla Kjær 1980 (gravsten) og Hans Stiesdal 1987 (udgravning i kor 1958). - Under udarbejdelsen af beskrivelserne har redaktionen kunnet benytte et omfattende materiale (opmålinger, skitser, notater, fotografier m.v.) tilhørende Marinus Andersens tegnestue ved arkitekt Mogens Andersen, der med stor beredvillighed har stillet disse oplysninger til disposition. Knud Prange har været konsulteret vedrørende våben på degnestolen. - Bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Hugo Johannsen, inventar og gravminder ved Marie-Louise Jørgensen. Redaktionen afsluttet 1987.

Tegninger. *NM2.* Plan ved Aage H. Mathiesen 1895.

- Plan ved Aage Herløw 1926. - Orgelfacade o. 1920, påstemplet »Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen«. - Tryk af diverse opmålinger og tegninger ved

Marinus Andersen 1958 (bl.a. plan og snit af udgravning i kor, alterbord). - Plan og snit af udgravning i kor 1958 ved Hans Stiesdal (tegnet 1987). - Tryk af skitser ved Mogens Andersen 1969 af sydkapellets gavlf.

¹ Roskildebispens jordebog s. 164.

² Landebogen s. 136.

³ RA. DaKanc. A 28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedr. kirker og sognekald.

⁴ Kronens Skøder III, 3f.

⁵ RA. Rtk. 313.1. Tiendetaksationer m.v. Kommissionen af 18. april 1702.

⁶ RA. Rtk. 2482.796. 1683-1792, 1823-39. Adkomstbreve og andre dok. vedr. godserne Algestrup og Egemark.

⁷ Krukken skal være påtruffet i ca. 50 cm.s dybde under gulvet, jfr. NM6. Fundprot. 1185/1910 (afvigende angivelser i notat fra 1922 ved Victor Hermansen). Se endvidere Georg Galster: Møntfund i Holbæk Amt, i ÅrbHolbæk 1928, s. 58; Fritze Lindahl, i Nordisk numismatisk Årsskrift, 1952, s. 42, 49f.; Niels Knud Liebgott: Danske Fund af møntdatteret keramik, 1978, s. 69.

⁸ NM6. Fundprot. 2630/1958; endvidere Jørgen Steen Jensen: Møntfund fra kirkegulve i det gamle Holbæk amt, i ÅrbHolbæk 1976, s. 121.

⁹ Ved kirkens beskrivelse 1862 nævnes, at kirkegården er planeret 1840 og senere udvidet med to skæpper land, der efter at være blevet indhegnet indviedes 2. påskedag 1854, jfr. note 14. Den 1919 fjernede østmur er kort omtalt i M. Mackeprangs indberetning 1917, hvor dens nordre del skønnedes at være middelalderlig.

¹⁰ Vestmuren er dog senere delvis fornyet, idet man 1893 ønskede 21 alen af ringmuren mod vejen omsat, uagtet at den var istandsat året forinden, jfr. note. 14.

¹¹ RA.Rtk. Rev. rgsk. Kirkegsk. 1661-72. Kalundborg og Sæbygård amter.

¹² Jfr. fot. i NM2.

¹³ 1902 ønskedes kirkegårdsporten fornyet, jfr. note 14.

¹⁴ Ved embedet. Synsprot. 1862-19(80).

¹⁵ Nævnes tidligst 1920, da dets søndre gavlf ommuredes, jfr. note 14.

¹⁶ Dette skal fremhæves, fordi gulfundersøgelsen også påviste levn, der syntes at repræsentere korets vestvæg (d.e. triumfgavlens østside) i en position ca. 30 cm vestligere.

¹⁷ Den omhyggelige tilmuring tyder på, at vinduet er blændet inden våbenhusets opførelse eller i det mindste før forhøjelsen.

¹⁸ En lignende fremgangsmåde ses benyttet i Kundby (s. 623, fig. 5c). Muligvis er den nuværende situation resultat af en yderligere reduktion i ny tid, idet man ved syn 30. juni 1854 noterede: »Over hvælvingen en

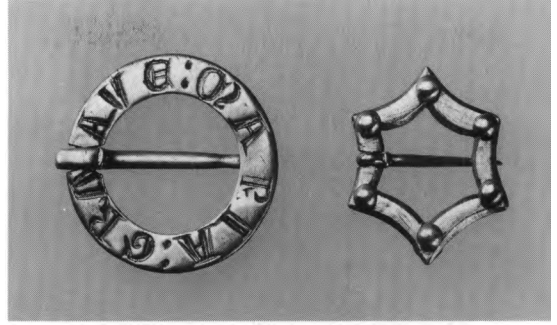

Fig. 33. *To små sølvspænder, der sammen med 407 mønter lå i kanden fig. 34 (s. 1710). LL fot. 1988. - *Two small silver buckles found in the jug together with 407 coins.

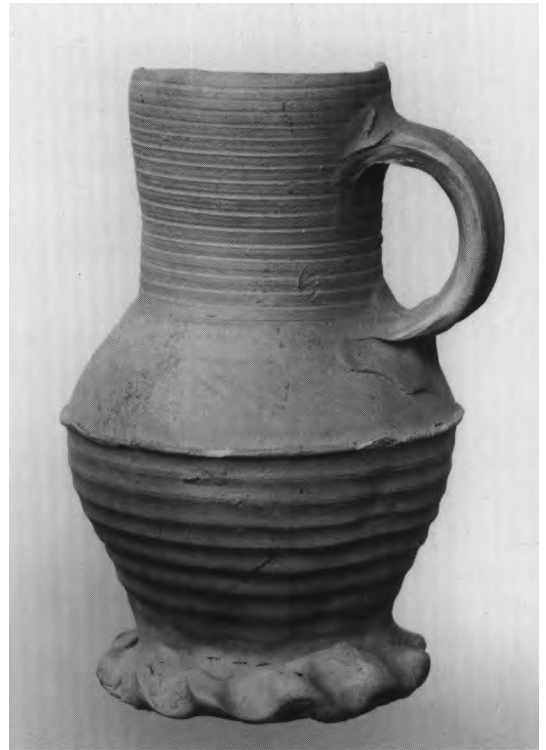

Fig. 34. *Gravfund. Kande udført kort efter 1352 i Siegburg i Tyskland, indeholdende 407 mønter og to små spænder, sml. fig. 33 (s. 1710). LL fot. 1988. - *Grave find. A jug made shortly after 1352 in Siegburg, Germany. It held 407 coins and two small buckles, cf. fig. 33.

mur, der tynger samme, den er uhensigtsmæssig og bør bortskaffes», jfr. note 30.

¹⁹I kirkens beskrivelse 1862 hedder det, at tårnets sydside 1860 måtte nedtages på grund af brøstfældighed og nyopføres med solide jern (skalmursankre) under, jfr. note 14.

²⁰Jfr. eksempelvis Gierslev og Gørlev (s. 1121 og 1185).

²¹Ved beskrivelsen 1862 omtales et sakristi, som må have været indrettet her. 1895 benævnes tilbygningen våbenhus (jfr. fig. 3), og tre år senere ønskedes den renset, hvidtet og ryddet for alle uvedkommende ting, jfr. note 14.

²²For at afbalancere den uharmoniske komposition opsattes en $\dagger$ fodtinde i vest (jfr. ældre fot. i NM2); den er fjernet ved kapellets seneste renovering.

²³Jfr. skitseopmåling ved arkitekt Mogens Andersen, dateret 29. april 1969.

²⁴Denne lette skillevæg ses på Aage Herløws plan fra 1926 samt Mogens Andersens opmåling (note 23).

²⁵En beslægtet løsning kendes fra Dåstrup (Kbh. Amt s. 1169); i amtet kan nævnes Tersløse (s. 435), hvor den oprindelige gavl dog er helt fjernet og en ny rejst en anelse østligere.

²⁶1662 bevidnede otte mand et skøn over kirkens brøstfældighed og behov for reparation. Overslaget opregner de nødvendige materialer, bl.a. tagsten og ankre samt løn til murer og snedker. Endvidere anføres behov for to nye vinduer og forbedring af de øvrige, jfr. RA. Universitetets arkiv, pk. 661. Trinitatis kirke, forsk. dok. ca. 1657-1735. 11660'ernes regnskaber figurerer gentagne poster for omlægning og reparation af tagene, jfr. note 11.

²⁷Jfr. fot. ved Marinus Andersen 1958 i NM2.

²⁸Ifølge Tage E. Christiansen (brev til kirkens arkitekt Marinus Andersen, 3. aug. 1958) gav fundet af en mønt fra Christian IV.s tid en terminus post for gulvet, der ifølge opmålingen (fig. 12 c) synes korets ældste. Det er ikke oplyst, hvilke af de 5 mønter fra kongens tid (to fra 1621; de øvrige fra 1622, 1626 og 1645), der tænkes på; men det forekommer rimeligt at se en sammenhæng med opstillingen af altertavlen fra 1626.

²⁹Andre eksempler kendes fra Butterup, Svinninge (s. 64, 716) samt kirken i Nykøbing Sj. og Næsholm voldsted.

³⁰LA. Skippinge og Ods hrd.r.s provsti. 1824-36, 1831-44, 1844-61, 1862-75. Synsforretningsprot.

³¹Formentlig de oplukkelige, sprossedelte trærammer, som talrige kirker blev forsynet med o. 1800, jfr. f.eks. Kvanløse (s. 116) og Gierslev (s. 1127).

³²Ved beskrivelsen 1862 havde kirken fem store samt et lille jernvindue, jfr. note 14. Det nuværende antal er på syv i alt, hvorfor det overskydende enten må være kommet til senere eller ikke medregnet.

³³Ved beskrivelsen 1862 havde kirken gulve af mursten; dog var der brædder i stolene. Der er formentlig i det væsentlige tale om de endnu bevarede, der ses på ældre fotografier (jfr. f.eks. fig. 11).

³⁴Det store fund af mønter m.v. fremdroges ved udgravning til dette varmeanlæg, som er angivet på Aage Herløws plan fra 1926.

³⁵I Linds indberetninger omtales fotografier af de afdækkede malerirester. Disse fotografier findes imidlertid ikke i NM2, hvor man til gengæld har en række optagelser af kalkmalerierne inden konservering og overhvidtning, ved arkitekt Marinus Andersen.

³⁶Enkelte trekanter svarende til kronfrisens sås i tredje fag over døren.

³⁷Poul Nørlund foreslår i sin indberetning (1917), at der kan være tale om Herodes, som giver befaling til barnemordet; dog under forudsætning af, at hovedbeklædningen er en kongekrone. Tanken svækkes yderligere derved, at Herodes sædvanligvis fremstilles på tronstol.

³⁸LA. Skippinge hrd.s provsti. 1647-1783. Herreds-bog.

³⁹LA. Bispearkivet. Skippinge hrd. 1617-1820.

⁴⁰Ifølge Einar V. Jensen, der undersøgte tavlen 1954, var gesimsfrisens påsatte årstalscifre i udsavet træ vistnok nyere. Der ses ingen indb. efter tavlens istandsættelse.

⁴¹ANH kan følges i Roskilde snedkerlavs protokol indtil 1625, jfr. DK. Kbh. Amt s.2260.

⁴²1917 indsendtes vingerne sammen med midtfeltets dobbeltbueslag til Nationalmuseet (inv.nr. D 9403), hvorfra de tilbageleveredes 1958 i forbindelse med tavlens restaurering. 1843 trængte vingerne til at fæstnes (jfr. note 30); det fremgår imidlertid ikke, om arbejdet udførtes, eller de allerede da var taget ned. De ses ikke på fotografi fra 1895 og er antagelig fjernet ved restaureringen 1859 (jfr. note 30).

⁴³Sælgerens fader eller bedstefader havde erhvervet den som lærer i Særslev.

⁴⁴Indtil restaureringen 1957-58 stod tavlen med farver, der i hovedsagen stammede fra 1859, et årstal, der endnu 1917 sås på gesimsfrisen, men senere var overmalet (jfr. også synets notat 1858, at tavlen burde restaureres, og det løse maleri i midten fastsættes, note 30). Farverne var brun, hvid, rød, ultramarin og gyldne frakturindskrifter på sort bund. I fodstykkets felter var de oprindelige indskrifter nymalet og om-disponeret; i postamentfelterne læstes: »Saa høit elskede Gud Verden ...« (Joh. 3,16) og i storstykkets sidefelter hvor malerierne var overmalet: »Vidste I ikke, at mig bør at være ...« i nord, og i syd: »Og Jesus tog til i Viisdom, Alder og Naade hos Gud ...« (Luk. 2,49 og Luk. 2,52).

⁴⁵Provsten var præst i Værsløv-Jorløse 1610-56 og Hans Nielsen præst i Føllenslev 1623-38.

⁴⁶Jfr. oplysning fra 1862 (note 14).

⁴⁷Jfr. Laurits Grün: Danske Guld- og Sølvsmedes Stempler og Mærker, 1943, s. 66.

⁴⁸Jfr. note 38, 11 og 39.

⁴⁹Mackeprang: Døbefonte s. 84.

⁵⁰Se Poul Halkjær Kristensen: Danske tinmærker ved Holger Rasmussen, 1983, s. 54-55.

⁵¹S. 174 med fig. 15, DK. Sorø s. 1038, fig. 9-10 og

Frborg. s. 1545 med fig. 15-16. Gislinge i Holbæk amt (s. 578 med fig. 19-20) er også nævnt sammen med gruppen, her er dog nok kun tale om fælles tidssprog.

³² Om brugen af forlæg på denne tid, se Peter Springer: Modelle und Muster, Vorlage und Kopie, Serien, i Ornamenta Ecclesiae 1. Katalog zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Josef-Haubrich-Kunsthalle, Köln 1985, s. 301-56. Blandt den relevante litteratur bør nævnes Beckett: DaKunst II, 126 og 426, Adolf Anderberg: Studier öfver skånska Triumfkru-cifix, Lund 1915, s. 40 med fig. 19 a-b, Hans Wählin: Fransk Stil i Skånes medeltida Träskulptur, Lund 1921, Aron Andersson: English Influence in Norwegian and Swedish Figuresculpture in wood, 1220-1270, Stockholm 1949, Danmarks Billedhuggerkunst, red. V. Thorlacius-Ussing, 1950, s. 66, Monica Rydbeck: Randanteckningar till en avhandling om skandinavisk träskulptur från 1200-tallet, i Konsthistorisk Tidskrift, XX, 1951, s. 81-87. Desuden DK. SJyll. Kunsthistorisk oversigt s. 2797f. og Aron Andersson: Medieval Wooden Sculpture in Sweden, II, Stockholm 1966. Desuden Jörn Barfod i Die Holzskulptur des 13. Jahrhunderts im Herzogtum Schleswig, 1986, s. 112.

⁵³ Navnene kan muligvis opfattes som Hans Jensen og Sidsel L[ars?][Datter, idet Seesel da skulle være en afledning af Cecilia, Cesil, Sissel, jfr. Danmarks gamle Personnavne ved Gunnar Knudsen og Marius Kristensen under Medvirkning af Rikard Hornby, I, 1936-40, II, 1941-48.

⁵⁴ Tidligere stod stolen hvidmalet med guld, jfr. beskrivelsen 1862 (note 14). Herunder sporedes sort og et lag guldbronze (1895).

⁵⁵ Ifølge synsprotokollens beskrivelse 1862 var den »underste«, dvs. bageste del af stolene forfærdiget

1860 (note 14), mens den øvre, dvs. østligste del af kirken forsynedes med stole 1867 (note 30).

⁵⁶ DK. Kbh. By I. bd. s. 333 med fig. 69.

⁵⁷ Stolen afsyredes af Einar V. Jensen lige inden hans død, hvorfor han ikke nåede at udfærdige en indberetning. Ved forundersøgelsen fandt han som ældste lag en lys grå strygefærve.

⁵⁸ 1830 noterede synet, at blokken burde istandsættes eller en ny anskaffes, jfr. note 30.

⁵⁹ Horsens Orgelbyggeri: Katalog 1923 samt oplysninger i korrespondancearkiv i NM2.

⁶⁰ RA. Rgsk. ældre end 1559. Fortegnelse over indkrævede klokker.

⁶¹ LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

⁶² Ifølge samme præsts indb. fra 1755 synes gengivelserne af de to klokkes indskrifter at være blandet sammen. Desuden angives årstallet 1531 og ikke 1431, som også N. Lachmann opgiver, jfr. LA. Vib. Beskrivelse over Sjælland.

⁶³ I Gerlev hænger en klokke fra 1400'rne med meningsløs minuskelindskrift (DK. Frborg. s. 2534).

⁶⁴ RA. DaKanc. F 47. Indb. fra gejstligheden om kirkernes tilstand.

⁶⁵ Sås 1895.

⁶⁶ Holger Malling: Begravelser i Provinsen i Aarene 1717-1721, i PersHistT. 8. rk. V, 154.

⁶⁷ Bestemmelsen indskræpes 1737 og forandredes 1807, da brug af egetræ til ligkister blev forbudt.

⁶⁸ Niels-Knud Liebgott: Danske fund af møntdateret keramik ca. 950-1450, Nationalmuseets skrifter. Arkæologisk-historisk række Bd. XVIII, 1978, s. 69. Nr. 31. Se endvidere Monumenta Annonis, Köln und Siegburg Weltbild und Kunst im hohen Mittelalter, Köln 1975, s. 47.

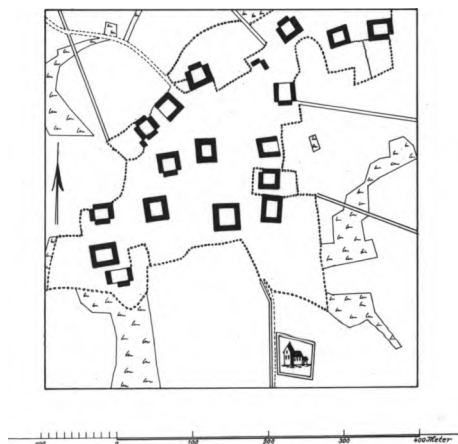

Fig. 35. Landsbyplan o. 1790. - Village map.